

Krausz Tamás

AZ ÚJ NEMZETÁLLAMOK KELET- EURÓPÁBAN: AZ ETNIKAI TISZTOGATÁS MINT LEGITIMÁCIÓ?

Négy tézis a probléma felvetéséhez

A *nemzet* fogalmát az elméleti irodalom általában két fő értelemben használja, noha Hans Kohntól Eric Hobsbawmig számtalan osztályozást ismer a történetírás. Egyrészt, mint kulturális, nyelvi és úgymond „sorsközösséget” értelmezik a nemzetet, másrészt mint gazdasági-területi, az állam által szervezett piaci közösséget, amely közösség egy vagy több, sőt sok nemzetiséget is felölelhet. Én a nemzet fogalmát mindkét értelemben használom a kifejtés kontextusának megfelelően, de igyekszem őket világosan elkülöníteni. Maga az *etnikai tisztogatás* fogalma sem szűkíthető csupán emberek etnikai-nemzetiségi hovatartozásuk okán való fizikai megsemmisítésére, mint ahogyan az ilyen „tisztogatás” legkiterjedtebb formában a balkáni háborúk során az 1990-es években megmutatkozott. Az *etnikai tisztogatás* fogalma magában rejti az etnikai vagy/és nacionalista szempontú jogi és kulturális kirekesztést, a faji vagy gazdasági diszkriminációt is, amelyre az 1989–91 utáni kelet-európai és ex-szovjet területeken oly sajnálatosan gazdag tapasztalat halmozódott fel.

Az etnonacionalista reneszánsz történeti háttere

Aligha van komoly kutató, aki tagadná, hogy a kelet-európai rendszerváltás nyomán a régen meghaladottnak vélt etnikai tudat, etnikai gondolkodás számos eleme életre kelt.¹ Minden komoly megfigyelőnek feltűnt már az 1970-es években, hogy a nemzetállamok keretein belül nemcsak

¹ Jelen sorok szerzője e problémakör kibontakozását Kelet-Európában az 1990-es évek elején a rendszerváltás és az antiszemitizmus, illetve az új kelet-európai államok létrejöttének folyamatában vizsgálta. Ld.: A kelet-európai rendszerváltás és az antiszemitizmus. In: Krausz Tamás: *Megélt rendszerváltás*. Budapest 1994, Cégér Kiadó, 301-308. old., és Autonómia, új föderáció... Uo. 135-139. o.

Kelet-Európában, hanem a világ különböző régióiban a nemzeti-nemzetiségi mozgalmaknak egyfajta reneszánsza kezdődött, amely folytonos változások közepette később, a rendszerváltás után végül Kelet-Európában (is) új nemzetállamok létrejöttéhez vezetett. E mozgalmak keletkezése és mozgása – nem szólva *itt és most* az „ősi” gyökerekről – a baszkoktól a walesiekig, a skótoktól a délszlávokig, számos afrikai mozgalomig elválaszthatatlan a világgazdasági rendszernek és benne az egyes nemzetgazdaságoknak a multi- és szupranacionális társaságok és intézmények általi kisajátításától és ellenőrzésétől, az új hegemonisztikus hierarchiába való betagozásától. Ma már jól ismert a tendencia és az eredmény: mindez az állam gazdasági és szociális szerepének ismert lebomlásához („dereguláció”), a kisebb nemzetállamok gazdasági szerepének lényegében megszűnéséhez vezetett. Akkoriban, a 70-es években feltámadó nemzeti mozgalmak, nemzeti jellegű ellenállási formák keletkezését a kutatók külön-külön meg tudták magyarázni a nemzeti-regionális történeti specifikumokból, s még nem látszott az „etnikai reneszánsz” mögött a ma már ismert nagy globalizációs fordulat, amellyel szemben megnyilvánult a közös tendencia, a „dezintegráló” ellenállás: a múltba forduló, gyökereket kereső romantikus nacionalista ihletettséggű védekezés igénye. Anélkül, hogy tagadnánk sok más ok jelenlétét e mozgalmak evolúciójában, egy dolgot aligha lehet elvitatni: akkor, a 70-es években kezdődött meg, szinte észrevétlenül a kis nemzetállamok „legyengítésének”, „feldarabolódásának”, a kelet-európai állami formák, a föderációk szétesésének folyamata is. Az éremnek tehát jól felismerhető a két oldala. Végül soron ez a fejlődés magában foglalta a kelet-európai *rendszerváltás*, a hatalom- és tulajdonváltás (1989–1993) egész periódusát, amennyiben a kelet-európai régióban az államszocializmus nem találta meg a neoliberalis kapitalizmus kihívásaira adandó speciális választ (talán nem is találhatta meg az adott alapon, hiszen az egységes régióként való fellépést a helyi-nemzeti elitek mindenütt opponálták, mert a nacionalizmus húrjain játszottak saját hatalomváltásuk sikeressége érdekében). Vagyis az új rendszer az adott nemzetközi erőviszonyok mellett mindenütt sikeresen eltiporta a másfajta „modellváltási” kísérleteket, így régi (és új) hatalmi-gazdasági elitek és technokrata vezető rétegek átmenthették privilégiumaikat, megszilárdíthatták új uralmi pozícióikat. Tehát a fenti fejlődés jól tükrözi a kapitalizmus evolúciójának két tendenciáját, az integrációt

és a dezintegrálódást, vagyis a tőke egyidejűleg integrálja a nemzeteket nagyobb történelmi egységekké és egyúttal állandóan fel is darabolja, „újraosztja” őket más típusú érdekeknek megfelelően.

Az államszocialista Kelet-Európában a „történelmi idő” persze némileg másképpen járt, mint a világrendszer más régióiban. Az államszocializmus egységesítő hatásaival és magával a Szovjetunióval, illetve annak gazdasági egységbe szervező hatalmával szemben felbukkanó ellenállási mozgalmak, vagy kezdetben inkább csak értelmiségi körök ellenállása minden egyes esetben szintén sajátos területi-nemzeti specifikumokat mutat. Ám a rendszerváltás folyamatában a „specifikumok” már megmutatták a jelenség „megszerveződésének” közös vonásait, melyekre hamarosan rátérünk.

Már a Szovjetunió, amely a történelmi ellentmondást legjobban illusztrálta, amennyiben maga is a nemzetek inkubátorának bizonyult, nem volt érdekelt a nagy, gazdasági értelemben erős nemzeti államok megszerveződésében önmaga körül. Ám a rendszerváltás mellett, hogy az osztály- és szociális szemlélet helyére az „etnikai reneszánsz” segítségével mindenütt nacionalista legitimációs ideológiát állított, elfedte azt a tényt, hogy valójában az új nemzeti államok döntően apró és egymással is hadakozó, „gyenge” államocskák lesznek. Ez a „gyengeség” abban fejeződött ki, hogy ezek az államocskák nem képesek megvédeni a helyi állami érdekeiket a „nemzetközi össztkéssel”, vagyis a nemzetközi politikai és pénzügyi intézményrendszerrel szemben, s ezzel függ össze az a könnyedség, ahogyan saját belső elitjeik irányításával alávetethetők a multinacionális és transznacionális tőkeérdekeknek. Noha az új rendszert és államot megszervező új hatalmi elitek önigazoló „etnonacionalista” ideológiája többféle formában és érdekek szerint szublimálódott legitimációs ideológiává, az értelmiségi ideológusok széles köre „integrálta” ezt az ideológiát a demokratikus köztársaság jogrendjébe és politikai rendszerébe, áthidalhatatlannak tetsző ellentmondásokat hozva így létre (a nacionalizmus minden válfaja rehabilitálódott a jogrend szellemében mint „vélemény”, még a holokauszt-tagadás is).

Hogy egyáltalán milyen módon és formákban történhetett meg a régi állami struktúrák szétzúzása, az külön vizsgálat tárgya, mivel például okáért eltérő okok játszottak közre abban, hogy hol történt ez az átrendeződés vérengzéssel, erőszakos fegyveres eszközrendszerrel és hol

történt anélkül, békés úton. De figyelemre méltó tény, hogy még ott is, ahol békés úton ment végbe, tehát a fizikai értelemben vett etnikai tisztogatás nélkül, mint például Magyarországon, sor került etnikai szempontú diszkriminációra (gondoljunk a cigánygyűlölet és antiszemitizmus felizzására), kulturális vagy jogi, szociális vagy pszichikai értelemben vett kirekesztésre. Mindenesetre egyetlen olyan kelet-európai vagy poszt-szovjet állam sem akadt – a Kaukázustól a balti államokig, Ukrajnától Magyarorszáig, Romániától Szlovákiáig, Csehországtól a délszláv államokig –, amelyben az átalakulásnak ne lett volna elidegeníthetetlen része az *etnikai diszkrimináció* valamely formája.

Nem egy szerző a jelenség magyarázata során egyenesen 19. századi reminiszcenciák hatása alá került, mintha itt egy új reformkor kezdődött volna, miközben a témakör legjelesebb történészei a nemzet és nacionalizmus egész jelenségekörét „származékos” problémának, másod-, harmadrangú fontosságúnak ítélték, nem tulajdonítva a problémának önálló jelentőséget, hanem mindenekelőtt a jelenség okait tartják alapvető kutatási feladatnak. Ám az „ősi forrásoknak” egy dologban biztosan van jelentőségük: a kelet-európai új nemzetállamok létrejöttét egy olyan „etnonacionalista” reneszánsz kísérte, amelynek ideológiai, hivatkozási forrásai e nemzetek megelőző történetének különböző szakaszaiban oly gazdagon buzogtak.

Az ideológiai motívumok

Az államszocializmus intézményi összeomlása és a rendszerváltás nyomán a korábban hegemon pozícióban lévő régi legitimációs ideológia, a marxizmus-leninizmus helyett mind eszmei, mind strukturális-szervezeti értelemben az új uralmi formákat igazoló ideológiák (és az azokat hordozó intézmények) jelentek meg, amelyek között jelentős szerep jutott az etnonacionalista eszmeiségnek. A kelet-európai régióban alapjában két nagy – belsőleg tagolt, különféle irányzatokat magában foglaló – politikai-ideológiai alakulat jutott uralomra: a nacionalizmus és a (neo)konzervativizmus-(neo)liberalizmus, amelyek meghatározták a rendszerváltás egészének értelmezését, kultúráját, intellektuális atmoszféráját, az USA-nak és általában a centrum-országoknak való önkéntes alávetettség szellemi igazolását is.

Nem szabad megfeledkezni az 1980–90-es évek fordulóját jellemző „neokonzervatív” ihletettségű tudományellenes, obskúrus szellemi offenzíváról, amely évek óta, tulajdonképpen mind a mai napig érinti Kelet-Európát a média minden ágán keresztül. Az sem téveszthet meg bennünket, hogy mindez az etnonacionalizmussal, a rasszizmus különféle teóriáival kiegészülve a szabadság, a polgári demokrácia értékeire hivatkozva tör utat magának, véres háborúkat deklarál „demokratikusnak” (Furet), etnikai köntösben jelentkező érdekharcolatokat deklarál „szabadságharcnak” (gondoljunk Jugoszláviára, Csecsenföldre vagy Grúziára).

A konferencia tárgyának és a témakör problematizálásának pontosabb körülírása ezen a ponton megköveteli, hogy illusztráljuk a Kelet-Európában és részben a Szovjetunió utódállamaiban vizsgált jelenséget. Az említett neokonzervatív szellemi offenzíva keretében Furet, a neves francia ex-marxista történész vezetésével a 80-as évek végén felmondták a második világháború idején létrejött antifasiszta szövetséget a liberalizmus és a kommunizmus között. Ennek keretében emelkedett fel a hidegháború kezdeti korszakának politikai indíttatású elmélete, az ún. totalitarizmus tézise. Ennek a végtelenül egyszerű elméletnek az volt a lényege, hogy átcsúsztassák a szocializmus és a kommunizmus történetét, sőt elméletitörténetét a fasiszmus történeti kontextusába. És ezzel „megtisztult” a szellemi talaj a 20. századi nacionalizmus minden válfajának revíziója előtt is, szembeállítva azokat a közös ellenséggel, a „nemzetellenes kommunizmussal”.

Mára természetessé vált, hogy a fent említett szellemi offenzíva jegyében a kelet-európai régió országaiban általában (bár még nem teljességgel) felszámolták az antifasiszta emléknapokat, sőt a munkásforradalmak és a munkásmozgalom emlékét, jelképeit jórészt hivatalosan is kivonták a forgalomból. Ugyanakkor az állami hivatalosság rangjára emelték a régi, feudális eredetű „nemzeti” jelképeket, ideológiai konstrukciókat és az uralkodóházak címereit. A nemzeti ideológia különféle formáira hivatkozva a történelemhamisítás mint szellemi-politikai foglalatosság állami intézményekben is bevett tevékenységformává vált. Meghamisítják a nemzeti történelmek Nyugaton szégyenletesnek tekintett oldalait, így mindenekelőtt Magyarország, Szlovákia és Románia II. világháborús szerepvállalását, lekicsinylik a helyi eliteknek a holokausztban játszott igen jelentős szerepét és felelősségét. Mindezt azzal a céllal teszik, hogy az új

uralmi elitek egyes csoportjai a „nemzeti önbecsülést” erősíthessék, a nemzeti eszme, az „etnikum” egyedüli „hiteles” és „megingathatatlan” hordozóinak mutatkozzanak, és mindenki mást, aki a saját nemzet történetét kritikailag szemléli, a „nemzetáruló”, az „idegen” fogalmába soroljanak. Továbbá szerte a régióban üzleti vállalkozásként megszilárdult a családfakutatás, az etnikai eredetvizsgálat hobbija. A kelet-európai mindennapok hasonlóan ismert jelensége lett a parlamenti szószéken – majd a footballstadionokban is – elharapódzó etnikai eredetű gyűlölködés, az antiszemitizmus, a cigánygyűlölet és a rasszizmus, illetve a xenofóbia számos más válfaja, amely különböző társadalmi és politikai csoportoknak a kezében a politikai bűnbak-keresés, a kirekesztés eszköze lett. A volt Jugoszlávia és az egykori Szovjetunió utódállamaiban, területein százezrek váltak az etnikai tisztogatás áldozataivá, s az etnikai forrongás bármikor vulkánként újra a felszínre törhet.

Miközben minden új kelet-európai államképződményben „felülről” – állami és/vagy pártfinanszírozásban – megkezdődött az új nemzetállami feltételeknek megfelelő „új” nemzeti identitás szisztematikus „megalakítása” és propagandája, a szélsőjobbboldali, neofasiszta, neonáci eszmék és kultúrák számára is megnyíltak a jogi-politikai lehetőségek a demokrácia és a szabadság zászlaja alatt. Oroszországban a „nemzeti megbékélés” jegyében rehabilitálták Gyenyikin tábornokot, a dél-oroszországi katonai diktátort, akinek „Önkéntes Hadserege” 1918–20-ban egyéb bűncselekmények között sok tízezer zsidó lemészárlásában „jeleskedett” (de legalább a háború idején nem a nácikat támogatta!). Kolcsakból romantikus filmhős formálódott a moszkvai filmcsinálás legnagyobb dicsőségére. Pilsudski nemcsak Lengyelországban, hanem Magyarországon is megdicsőült, Budapesten is emléktáblát állítottak neki. Szerbiában, Horvátországban, Romániában vagy Szlovákiában hasonló szélsőjobbboldali törekvések figyelhetők meg, amelyek végső soron a csetnikek, az usztasák, a vasgárdisták stb. rehabilitálására irányulnak, hogy a magyar tapasztalatokról most ne is beszéljünk. Ukrajnában Bogdan Hmelnyickijtől a náccikkal kollaboráló és a holokausztban tevőlegesen résztvevő Banderáig terjed az új hőskultusz, amely az állami függetlenség, a független állam szimbólumaként szerepel. A balti államokban zajló szellemi folyamatokról sokat elárul az a tény, hogy a nemzeti függetlenség mítoszát a nagy honvédő háború szovjetellenes, nácibarát tradícióihoz kapcsolják. Külön

ideológiai alátámasztást kapott az a tény is, hogy messze nem minden egykori orosz szovjet állampolgár kapta meg a balti térség új nemzeti államaiban a teljes jogú állampolgárságot.

A privatizáció és a verseny mint az etnikai gondolkodás forrásai

Egy mégoly vázlatos és jelenségszintű ideológiai rekonstrukciónak is rá kell mutatnia az egész jelenségsor konkrét társadalmi-gazdasági hátterére. A jelzett „etnonacionalista reneszánsz”, az etnikai tisztogatások mögött ismert társadalmi-gazdasági jelenségek állnak, amelyeket azonban gyakran figyelmen kívül hagynak még a történeti igényű vizsgálatokban is. Az összeomlott államszocialista gazdasági alakulat talán leglényegesebb vonása – amely meghatározta a munkamegosztás és a politikai szféra egész szerkezetét – az állami tulajdon uralma volt. Ennek felbomlási folyamata, amely a neoliberálisnak („dereguláció”, „privatizáció”, „liberalizálás” stb.) nevezett gazdasági-politikai átrendeződés keretei között indult el, összefüggött a nemzeti fejlődés említett „kettős tendenciájával”, amelyet az integráció és a dezintegráció egyidejű jelenléte jellemez. Az államszocializmus felbomlásának periódusában a kelet-európai nemzeti fejlődésben a dezintegráció tendenciái drámai módon felerősödtek az 1990-es évek elején, ami végső soron az új európai integrációhoz való regionális csatlakozást eredményezte, annak mintegy „feltétele” volt. Az új integrációval szemben a „nem versenyképes” társadalmi csoportok, főként az új burzsoázia egy része mindjárt visszavonulót fűjt az „idegen szívűek” és más nem „igaz magyarok” (a megfelelő nemzetiség behelyettesítendő) ellen.

Az etnikai gondolkodás felerősödésének forrásai között tehát elsőként említem a „verseny”, a „versenyképesség” permanensen használt fogalmát és jelszavát, amely mögött – más tényezők mellett – a világrendszer különböző régióiban, így különösképpen a kelet-európai régióban a *nemzetek* egyfajta *versenyeztetése* áll. A verseny tétje, hogy az egyes kelet-európai kis nemzetállamok hol fognak elhelyezkedni az EU és a világrendszer bonyolultnak látszó hierarchiájában. A „periférikus” nemzeteket nemcsak a multinacionális tőkés társaságok és nemzetközi intézmények, hanem maguk a helyi-nemzeti hatalmi elitek is versenyeztetik mint a tőke és az Európai Unió bürokráciájának politikai megszemélyesítői. Az uralkodó

ideológiák ilyen módon a polgári demokráciát, illetve intézményeit csupán úgy használják mint alkalmas eszközt, hatalmi technikát arra, hogy a munkavállalókat, a lakosságot a fennálló alapviszonyok elfogadására ösztönözzék, hogy a régió országait betagozzák az európai hierarchiába, annak perifériáján. A nemzetek hierarchiájában – a hivatalos pártideológiák síkján – a kis nemzetállamok úgy jelennek meg, mint amelyek a privilegizált nemzetek sorába emelkedhetnek, ha megfelelnek bizonyos gazdasági kritériumoknak.

Nem véletlen, hogy még mielőtt régióinkban megszilárdult volna a tőkés magántulajdon új rendszere, már a privatizáció egész folyamata a nacionalista, rasszista és etnikai gondolkodásmód rehabilitálását foglalta magában. Noha e téren is voltak az egyes nemzetek között jelentős eltérések, az állami tulajdon felosztása mindenütt a lakosság olyan óriási többségét rekesztette ki a tulajdonlásból, amit valamiképpen, vallási vagy nemzeti ideológiával meg kellett magyarázni, el kellett fogadtatni. A nemzet minden fogalom fölött álló kategóriaként szerepelt. A történelmi fejlődés egyik „mulatságos” ellentmondásaként, miközben a neoliberális elképzeléseknek megfelelően a régió országai integrálódtak a világpiacba, úgyszólván felmorzsolódott mindenfajta *nem* pénz közvetítette közösség és közösségiség, beleértve magát a nemzeti közösséget mint gazdasági közösséget, a nemzeti egységet mint gazdasági egységet. Ezt az ellentmondást kiélezve „a nemzet” mintegy mindenek felett álló értéként misztifikálódott. Az emberek a történelmileg meggyökeresedett érzelmek következtében a *nemzetet* mint illuzórikus közösséget egyfajta utolsó közösségi kapaszkodóként élték meg, éppen a tulajdontól való megfosztásuk periódusában. A populista politika a futballmérkőzések szurkolói attitűdjére egyszerűsödött. Míg a politika- és történelem-magyarázatban a *nemzeti-etnikai közösség* virtuálisan és ideológiailag felértékelődött, az új társadalom mibenléte, az *osztályharc*, az osztály fogalma, az elnyomás új formáinak elméleti magyarázata érdektelenként, nem fontosként diszkreditálódott, magyarázó erejét társadalmi méreteiben elveszítette, noha – ismét micsoda ellentmondás – éppenséggel a *privatizációnak* köszönhetően új társadalmi szerkezet, s ennek keretében új uralkodó osztály, új osztálytársadalom jött létre – bár ezt a folyamatot a régi legitimációs ideológia avított fogalomkészletével nem igazán lehetett már megragadni.

Meghatározott történelmi és politikai okok következtében főleg a Balkánon és részben a belorusz területen az új hegemonia-rendszer bevezetése alapján a régi rendszerből egyenesen leszármazott „szociál-nacionalista” ellenállásba ütközött. Ahol a nacionalizmus nem a privatizáció, hanem – Jugoszlávia 1999-es szétbombázásáig – a régi állami tulajdon fenntartásának szolgálatában állt, ott gátolta az állami tulajdon magánkiszajátítását, ami etnikai köntösben jelentkező véres háborúkhöz vezetett. Jugoszláviában az elsődleges tét az volt, hogy a több évized alatt felhalmozott állami vagyon és adósság-halmaz hogyan fog megoszlan az egyes köztársaságok között. Mivel a nagyhatalmak, mindenekelőtt Németország, majd nyomában az Egyesült Államok geopolitikai érdekei a szövetségi állam felbomlasztásának irányába mutattak, hiába volt a Nyugat szemében az egész „szocialista világban” Jugoszlávia a nemzeti kérdés megoldása terén „mintaállam”, a felosztás mindenfajta tárgyalásokat kizáró módja eleve felhevítette a tradicionálisan gyúlékony etnikai-nemzetiségi-vallási megosztottságokat. Békésebb területeken, mint például Magyarországon, ahol a privatizáció végrehajtása a pártok között nem képezte elvi vita tárgyát, ott az etnikai-vallási „reneszánsz” a pártok közötti osztozkodásban érte el a csúcspontját. Miközben minden parlamenti párt jól követhető csoportok privatizációs érdekeit képviselte, életre kelt a régi népi-urbánus ellentét új válfaja, amely mindenekelőtt a „keresztény-nemzeti antiszemita tradíció” és a multinacionális piaci alapú privatizációt hirdető „kozmpolita liberalizmus” ellentétében formálódott meg. Ez a *verseny* nem kímélte a régió szinte egyetlen országát sem.

Az „elmaradottság és felzárkózás” mint az új, hegemonisztikus rend ideologikuma

A rendszerváltás gazdaság- és társadalomtörténete igazán jól illusztrálta, hogy egyfelől az amerikai és nyugat-európai centrum, másfelől a kelet-európai és orosz félperiféria hierarchikus viszonyrendszere történelmileg milyen mélyen gyökerezett az európai és világtörténelem megelőző korszakaiban. Ennek megfelelően az új kelet-európai hatalmi elitek „megörökölték” a régi államszocialista, sőt a még jóval régebbi, általánosan jellemző kelet-európai specifikumokat („rendiség”, „feudálkapitalizmus”) és kérdésfelvetést, amelyet a *centrumtól* való örökös „elmaradottság” kény-

szerített rá Kelet-Európára. 1947–48 után, a szovjet fejlődés vonzásában és a magántulajdon uralmának felszámolását követően az államszocializmus hivatalos ideológiája a rendszer alapvető gyakorlati funkcióját ezen elmaradottság felszámolásában és a „*fejlett Nyugat*” (ma azt mondanánk, „centrum-országok”) utolérésében, illetve elhagyásában határozta meg. Az *utolérő-ideológiák* történelmi korszakokként különböző formákban születtek újjá, s a rendszerváltást követően ideológiailag más politikai célokkal és érdekekkel formálódott újjá az *utolérés*. Ahol „utol kell érni”, ott természetesen gyökeret ver az *elmaradottság* ideológiája, amely egy történelmi állapotot nem történetileg ragad meg, hanem legitimációs ideológiává formál új politikai és kulturális tartalmakkal, amely persze a legújabb fejlődési szakaszt teszi meg a történelem végévé. Szemben az államszocializmussal, a mai újkapitalista rendszer „hivatalos” ideológiája éppenséggel a magántulajdon hiányát tekintette az „elmaradottság” okának, vagyis az állami tulajdon felszámolása és a magántulajdon visszaállítása az elmaradottság leküzdésének feltételeként jelent meg. A neo-liberális narratíva az elmaradottság problémáját tulajdonképpen egy civilizációs-rasszista ideológia keretein belül „fejlesztette” tovább (lásd például Huntington elméletét, amely az egész világrendszer tekintetében „civilizációk harcáról” beszél!). Eszerint Kelet-Európa népei saját tulajdonságaikból kifolyólag, „ügyetlenségük”, „tehetségtelenségük” vagy „lustaságuk”, jobb esetben politikai elitjeik hibái következtében, vagy éppenséggel „az államszocializmus és a kommunizmus elfogadása”, az állami tulajdon meghonosítása folytán sodródtak bele az „elmaradottság” pozíciójába. Az ilyen típusú érvelés az okot felcseréli az okozattal. Az *elmaradottság* ideologikuma a hierarchikus és hegemonisztikus uralom, a „nyugati fejlődés” másolásának, szélsőségesebb formában a nyugati népek „kivételességének” szellemi megalapozásául szolgált. Tehát a rendszerváltást követően a kis kelet-európai államokban az ideológiai újratemelés folyamatában egyszerre fért meg, egymást kvázi kiegészítve a „nemzeti kivételesség”, az etnonacionalista ideológia és a Nyugattal szembeni kritikátlan ideológiai behódolás. Vagyis az „etnonacionalizmus”, a kelet-európai neonacionalista reneszánsz térségünkben az új, hierarchikus viszonyok egyfajta rossz meghosszabbításának, kvázi „ellen-narratívájának” bizonyult. Persze ikertestvérek ezek nemcsak ideológiailag, hanem történetileg is.

A történetírás igazi feladata az volna, hogy kitörjünk végre ezen ideológiai klisék és fogalmak keretei közül. Be kellene végre látnunk – mi-ként Eric Hobsbawm fogalmazott csaknem két évtizeddel ezelőtt –, hogy „a *nemzet* és a *nacionalizmus* fogalmai ma már nem alkalmas kategóriák sem a szóban forgó politikai entitások elemzésére, sem pedig azoknak az érzelmeknek a kifejezésére, amelyeket valaha ezekkel a fogalmakkal jelöltek... Ahogyan Hegel mondta, Minerva baglya, mely a bölcsességet hordozza, alkonyatkor repül fel. Jó jel, hogy most a nemzetek és a nacionalizmus körül kering.”² De joggal hozzátehetnénk, nem jó jel, hogy az „etnonacionalizmus” korszaka köszönthet ránk – immáron a *nemzet* nélkül – a globális tőkeuralom világában.

(A konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata)

² Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest 1997, Maecenas, 242. o.